

Houtsymposium Restauratiebeurs 14 april 2011

**-Detective en restaurator-
raadsel opgelost
van 16de eeuwse eiken kast**

**Yvonne Nijluning,
houtrestaurator Den Andel**

W. S. F. VERIT. MECUM. IESVS.

IV. LEVS. ROTERH. NOCERE. INIMICVS. R. 1550.

Kast van het Klaarkampster Weeshuis,

Gedateerd 1550

Museum Martena te Franeker

Het vaststellen van de ouderdom van een 16e eeuwse kast en het aanvullen van het ontbrekende eik.

Het verantwoord vaststellen van de ouderdom van een kast is niet eenvoudig. De kunsthistoricus zal dit vooral aan de stijl van het meubel doen, de restaurator/houtbewerker zal primair oordelen aan de hand van het hout (soort, kwaliteit, uitstraling), aan de bewerking en de constructie. Daardoor onderkent hij/zij ook makkelijker vervalsingen. Juist de combinatie van de verschillende zienswijzen levert hierbij het beste resultaat op. Een dergelijke samenwerking wordt al een aantal jaren in de praktijk gebracht door het Freerk Veldman Fonds, gevestigd in de Menkemaborg in Uithuizen (Groningen). Dit fonds doet onderzoek naar het noordelijke meubel en werkt samen met de Stichting Oude Groninger Kerken. Geleidelijk aan krijgen we steeds meer zicht op zowel ontwerpers als uitvoerders. Een mooi resultaat van de onderlinge samenwerking is bijvoorbeeld het vaststellen van de ouderdom van een eiken kast van het Klaarkampster Weeshuis in Franeker. Deze draagt het jaartal 1550 als onderdeel van een ingesneden en met zwarte was opgevulde tekst boven de deuren. Kunsthistorisch gezien leek de kast stijlkenmerken uit de 17e eeuw te hebben, maar wij restauratoren hadden het gevoel dat de datum klopte. Het heeft levendige discussies opgeleverd en we hadden het geluk dat de Stichting het Klaarkampster Weeshuis in Franeker bereid was dendrochronologische onderzoeken uit te laten voeren. Zelden heeft een kast zo braaf de houtrestauratoren gelijk gegeven. Kunsthistorisch belangrijk is dus dat deze stijl kennelijk al veel eerder gewoon was in het noorden en dat men daar bepaald niet achterliep op de meubelmakerij elders in het land.

Het is leuk om te vermelden dat de kast hiermee de oudst gedateerde renaissancekast uit de Noordelijke Nederlanden is en dat er sterke overeenkomsten zijn met een bed in het Poptaslot in Marssum. Met profielmeters hebben wij de profielen van beide meubels op getekend, en over elkaar heen gelegd. Dit is een boeiende manier om te kijken of meubels misschien uit eenzelfde werkplaats komen. Verder vonden wij in de constructie van de kast aanwijzingen dat de kast een onderdeel is geweest van een groter geheel. Waarschijnlijk heeft hij een deel uitgemaakt van een lambrisering, misschien een huisaltaar in het Klaarkampster weeshuis, en heeft hij in de vormgeving van de kast, de reformatie overleefd. De kast is nu ondergebracht in Museum Martena in Franeker.

Er valt nog veel meer over deze kast te vertellen, maar gezien de praktische aard van dit gebeuren beperk ik mij er toe hoe we het ontbrekende hout hebben aangevuld. Oude eik herken je over het algemeen door de vele jaarringen (in verhouding met het huidige eik), de kleur en de veroudering van het oppervlak, en de wijze waarop het uit de stam is gezaagd.

Het is tegenwoordig niet makkelijk om hout met zoveel jaarringen op de kop te tikken, wat ook nog kwartiers gezaagd is. De meeste restauratoren verzamelen hun hele leven oud hout. Echter grote formaten is moeilijk en bij deze kast ontbrak dus een achterwand. Wij hadden het geluk een partij 16e eeuwse planken voor een doos gebak op te mogen halen. Dit hout was al dendrochronologisch onderzocht en voor de kast was dat natuurlijk prachtig.

Als je dit geluk niet hebt kun je soms finer resten opkopen bij de houthandel. Dit zijn ook delen kwartiers gezaagd eik, wat de zo herkenbare spiegels oplevert aan het oppervlak. De veroudering doe je dan met ammonia, of als gas of vloeibaar. Het met ammoniak gas kleuren van eik wordt beroken genoemd. Dit gebeurt door een schoteltje ammoniak (30%) in een luchtdichte ruimte te zetten met het eik. Hoe meer looizuur het eik bevat, hoe donkerder het eik kan worden. Je moet wel hard kunnen lopen om zonder te ademen de rookruimte uit te komen. Belangrijk is dat het eik uit dezelfde stam komt, en dezelfde leeftijd heeft omdat er anders sterke onderlinge verschillen kunnen ontstaan. Het verdonkeren kan ook met de kwast, maar dat geeft vaak een onregelmatig resultaat. Het is ook mogelijk om het oppervlak te verouderen door het zachtere deel van het eik weg te bijten zodat de spiegels, de hardere mergstralen, er bovenop gaan liggen. Dit verklaart ook hoe je kunt “voelen” of een stuk eik echt oud is. Maar dit nabootsen is niet echt simpel. Je bent dan al behoorlijk aan het vervalsen en dat is gelukkig normaal gesproken niet nodig. Het oppervlak van nieuw aangebracht hout, handgeschaafd afwerken, om de machineslag van de vlakbank te verwijderen, is al mooi genoeg.